

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн **Иванка Богомилова Райнова**,
професионално направление 05.01.15 "Съвременни философски учения",
член на секция "История на философските и научните идеи", ИФС – БАН
относно конкурс за професор по професионално направление
2.3. Философия (Съвременни философски учения)
обявен в Държавен Вестник, брой 89 от 12.11.2019 г.
за нуждите на секция "История на философските и научните идеи"
на Института по философия и социология (бивш ИИОЗ) на БАН

Конкурсът за професор по професионално направление 2.3. Философия (Съвременни философски учения) е обявен в ДВ, бр. 89 от 12.11.2019 г. за нуждите на секция "История на философските и научните идеи" на ИФС-БАН. **Единствен кандидат в този конкурс е доц. дфн Татяна Петрова Батулева-Кънчева.**

1. Професионални данни и обща характеристика на научната дейност на кандидата

Доц. дфн Татяна Батулева има магистърска степен по френски език и литература от СУ. "Кл. Охридски". Още от магистърската ѝ работа, посветена на Албер Камю, си проличава нейният интерес към съвременната френска мисъл. Логично продължение на творческите ѝ търсения в тази насока представляват както дисертационният, така и хабилитационният ѝ труд. През ноември 1988 г. доц. Батулева защитава дисертация на тема *Френската философия и българската философска култура (края на XIX и началото на XX век)*, като свързва удачно две научни области – историята на българската философия и френските философски учения –, които ще се окажат от централно значение за по-нататъшното ѝ научно развитие. Съвременното продължение на тази тематика е осъществено в стъпителната студия на съставената от доц. Батулева (съвместно с А. Стойнев) антология *Френската философия в българската философска култура* (2014), впечатляващата както по обем, така и по автори и теми. Решаващо стъпало в научната кариера на доц. Батулева е монографичният ѝ труд *Френската философия между модерната и постмодерната рационалност*, който бе публикуван през 1994 г. с подкрепата на учреденото от мен Българско дружество за френскоезична философия и култура (БДФФК) и защитен като хабилитационен труд през февруари 2000 г. С последвалата ѝ книга *Субект и отговорност* (2010), историко-философската проблематика бива допълнена и разширена с етически, интеркултурни и феминистки

проблеми, които стават също толкова основни за по-нататъшните ѝ изследвания, колкото и трайният ѝ интерес към френскоезичната мисъл. Затова не е учудващо, че дисертацията на доц. Батулева *Особености на съвременните феминистки теории на различието* (2018), за която ѝ е присъдена научната степен "доктор на философските науки", е посветена на един централен феминистки проблем. Не трябва да се забравя и значителният ѝ преподавателски опит – била е четири години преподавател по философия в лицей «Виктор Юго» към посолството на Република Франция в България (от 1999 до 2002г.).

От 2014 г. доц. Батулева е ръководител на секция "История на философските и научните идеи" към ИИОЗ/ИФС. Качеството ѝ на ръководител на секция се отличава с това – нещо, което мога да засвидетелствам като член на секцията –, че тя всеотдайно помага за развитието на научната дейност на сътрудниците, като им осигурява проекти и публикации и подкрепя техните изяви. Доц. Батулева е научен ръководител и на докторантка, която в момента подготвя труда си за защита. Освен, че ръководи плановия проект на секцията, тя е участвала и участва в редица извънинститутски, национални и международни научни проекти, някои от които съм ръководила лично и за чието изпълнение на високо ниво съм непосредствен свидетел. За научната ѝ изява, а и тази на секцията, важна роля играе и успешното ѝ представяне на национални и международни научни форуми с изнасянето на доклади и участие в кръгли маси.

Изключително впечатлителна е експертната дейност на кандидата: доц. Батулева е член на Постоянната комисия по хуманитарни науки и изкуства към Националната Агенция за Оценяване и Акредитация от 2015 до досега (за направление 2.3. Философия), на Управителния съвет на БАН от септември 2018 г. до сега, била е член на Научния съвет на ИФИ-БАН от 2007-2010 г. и е понастоящем член на Научния съвет на ИФС от 2019 г. насам. Освен като търсен рецензент за докторски дисертации и хабилитации, следва да се отбележи, че доц. Батулева е член на няколко редколегии и редакционни съвети с международно участие, както и съставител на голям брой тематични сборници.

Изразена в цифри публикационната дейност на кандидата включва 3 монографии, над 100 статии и студии, над 30 сборника, на които е съставител и/или редактор, цитирана е над 60 пъти у нас и в чужбина. Към това следва да се прибави и широката ѝ преводаческа дейност от френски на български на такива видни и сложни автори като Жак Дерида, Жан-Пол Сартр, Люс Иригаре, Микел Дюфрен, Жан-Франсоа Лиотар и др.

Посочените данни свидетелстват ясно за това, че **всички изисквания, залегнали в Общи положения чл. 26 и раздел IV чл. 29 от ЗРАСРБ, както и на Правилника на ИФС за прилагане на ЗРАСРБ са напълно изпълнени. Покрити са изцяло и минималните национални изисквания на НАЦИД за професор (виж справката).**

2. Общо описание на представените материали

Доц. дфн Татяна Батулева кандидатства в конкурса за професор с две монографии – *Субект и отговорност* (2010) и *Съвременни прочити на женското* (2019), антологията *Френската философия в българската философска култура* (2014) и шестнадесет статии и студии. Голяма част от тези трудове са ми познати, тъй като съм била рецензент на книгите ѝ, а също така и на студии, включени в сборници под моя редакция. Като цяло и двете книги, а и останалите ѝ публикации, са на актуални теми, не преставащи да бъдат интерес и да бъдат обсъждани на Запад, но които у нас са слабо засегнати. Като количество те надхвърлят значително изискванията, залегнали в Правилника на ИИОЗ/ИФС за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности Чл. 42. (1) т. 5а.

3. Съдържателно описание на трудовете и приносите

Считам самооценката на приносите на доц. Батулева за напълно адекватна, затова няма да преповтарям казаното от нея, а по-скоро ще го допълня. Предварително ще посоча, че поради значимия обем на публикациите и разнородността на техните теми, е невъзможно да ги представя цялостно, но ще се опитам да открия по-важните научни приноси на кандидата, без да претендирам за изчерпателност, като наблегна на представените монографични трудове и някои по-важни статии и студии.

Монографията на Татяна Батулева "Субект и отговорност" (ИК "Св. Иван Рилски", София 2010) е посветена на едни от основните проблеми на съвременната философия и етическа теория – субектът, другостта и отговорността – и се характеризира с опит за един нов прочит в светлината на следпостмодерността. Проблемът за отговорността и по-специално за отговорността на философите, който е една от централните теми на Хусерловата и постхусерлианската феноменология, която на Запад и досега продължава да се изследва. С разглеждането на другостта, особено във феминистко-етически контекст (Люс Иригаре, Силвиан Агасински) като вид "прелюд" към тематиката за отговорността, както и с анализа на последната в концепциите на

Еманюел Левинас, Ханс Йонас и Жак Дерида, книгата разгръща една тематика, която е слабо изследвана у нас.

Произведението е разделено на три глави – "Субект и десубективация", "Субект и другост", "Субект и отговорност". Ключова роля в осмислянето на връзката между трите играе схващането на Еманюел Левинас за асиметричното отношение между аза и другия, където гноесологическото измерение се пресича и преминава в етическо: "Срещайки погледа на *Другия*, аз виждам лицето му, чиято оголеност предизвиква моята отговорност. Това лице не е вече нещо застинало, то е императив, който ми налага '*Не убивай!*'" (стр. 35).

В първата глава авторката се спира на класическия въпрос за субекта, като подчертава, че "днес вече не се говори толкова за субекта, за заличаването или завръщането му", а се разглежда като "излишна хипотеза" (Дан Спербер) поради обвързаността на мисленето с едно субперсонално ниво, каквото е напр. несъзнаваното, както и поради изправеността ни пред решения, свързани с нравствени проблеми (стр. 13-18). Оттук авторката преминава във втората и третата глава към разглеждането именно на тези проблеми, стоящи в центъра на съвременните етически дебати, а именно темите за доминацията и признанието като основни за съвременната феминистка теория, както и проблема за отговорността, свързан с отношението към другия в избора и действието. В тази връзка Батулева анализира някои от водещите концепции за признанието на женската другост, която тя реципира, за разлика от критикуваната от Бовоар митично патриархалната конструкция на жената като някакъв "абсолютен друг", по-скоро в позитивните ѝ аспекти. От особен интерес се оказват в случая концепциите за етиката на различието на Люс Иригаре и Силвиан Агасински, които Батулева разглежда през призмата на деконструктивистката парадигма на Жак Дерида. Деконструкцията на Иригаре на мъжкото като "събирателен образ на субекта" във фройдизма (стр. 57) и превръщането оттук на женското в обект, в пасивност, е твърде близка до критикуваната от Бовоар идеологията за мъжкото като трансценденция (активност) и на женското като иманентност (пасивност). Според Батулева докато Бовоаровият еманципационен дискурс набляга на разкрепостяването на жените и излизането им от сферата на иманентността, Иригаре предлага вид женска медиация като "съдоекосване", множественост и излизане от серийната идентичност (стр. 62-63). От борбата за признание на другостта Батулева преминава в последната трета глава към отказа на субекта от господство, към опита за съхраняване както на своята, така и на чуждата другост в акта на приемането на отговорност за другия. Както вече споменах, авторката отделя централно място на

концепцията на Еманюел Левинас за отношението ни към другия, което имплицира винаги определена отговорност, като я съпоставя и с концепциите на Йонас, Рикьор и Дерида. Левинас определя отговорността като "битие-на-едното-за-другото"; тя е безгранична, неизбежна и не произтича от чувството за вина, от угрижения на съвестта поради извършени в миналото грешки (стр. 85). За разлика от Левинас, у когото отговорността е преди всяко знание, за Ханс Йонас знанието е условие за поемането на отговорност: Ако у Левинас отговорността възниква в непосредствената близост, в междувремето и срещата, Йонас очертава полето на една непредвидима среща с другостта в бъдещето на идните поколения. "Затова поемането на отговорност за тази другост не може да мине без наличието на определена предвидимост, която само знанието може да осигури" (стр. 100). Същевременно знанието само по себе си не може да бъде гарант за отговорността, то трябва да бъде съобразено с определени ценности, с това какво трябва и не трябва да бъде. Оттук Батулева онагледява значението на тематиката за загрижеността за разбирането на отговорността у Пол Рикьор, както и апорията и двойния императив на отговорността у Дерида, изискващи съхранението на различието без затваряне в собствената идентичност и търсене на нетрадиционни решения извън удобните ни представи за възможно и невъзможно (стр. 119).

Приносът на книгата се състои, както в предложените сравнителни анализи, така и в собствената рефлексия на авторката, приканваща към преосмисляне на проблема за отношенията ни с другия и отговорността в светлината на българското общество, наука и култура, където понятието отговорност се използва най-вече като синоним на вина – за отговорността се сещаме след като нещо шокиращо вече се е случило и тогава започват да се търсят причините и виновници (стр. 8). Доц. Батулева убедително показва, че търсенето, вместо съзнателното поемане на отговорност след предварително дебатиране и нормативно определяне на отговорностите, както това става в напредналите Европейски държави, гръмките приказки за "морал" в едно от десетилетия корумпирано общество на всички всевъзможни нива, ни сблъскват ежедневно с деформирания образ на другия, движещ се в рамките на опозиционното мислене и заговора – или си с "нас", или си с "врага". С това тя подсказва, че този стереотип, който наблюдаваме в политиката още от времето на студената война, у нас не само не е преодолян, но се разпростира на всички нива на обществения, културния и научния ни живот.

Наскоро излязлата монография на Татяна Батулева *Съвременни прочити на женското* (Виена 2019) е едно обемно изследване от над 300 стр., което е посветено на

един все така актуален и широко обсъждан проблем – проблемът за женското, за неговата специфика и роля в съвременното общество и култура. Преди да посоча някои от приносите на монографията, трябва да отбележа няколко неща. Първо, в строго философски план (за да не се връщам чак до картезианския феминизъм) този проблем е дебатиран още от Едит Щайн и Симон дьо Бовоар, преди да бъде подет от движението за освобождение на жените през 60те години на миналия век и последвалите го феминистки философски изследвания. Щайн набляга на женската специфика не само в онтологичен и антропологичен план, но и в духовен, развивайки тезите за "женската душа" и за женското предназначение. Бовоар не само критикува мъжките митове за жените, в частност идеите за "вечното женско", но и подчертава, че жените трябва да започнат да кроят сами дрехите си, да се самоутвърждават и самосъздават съзнателно като жени и, че отричането на женското от страна на жените и/или лесбийките е форма на неавтентичност, на бягство, на самозаблуда. С други думи, критичното разобличаване (деконструиране) на патриархалните образи и проекции на женското, трябва да върви ръка за ръка с необходимостта от автентично самополагане и самоизобретяване на жените (позитивна реконструкция на женското от самите жени). *Вторият пол* обаче невинаги бива правилно реципиран. Като перифразира прословутата Бовоарова мисъл, че "човек не се ражда жена, а става такава", Сандра Бартки развива тезата, че "да бъдеш феминистка, значи да станеш такава", което означава да преодолееш женското, доколкото то е мъжки конструкт. Това е една от причините за отхвърлянето на женското и женствеността (френското понятие *féminité* и английското *femininity* означават както женскост, така и женственост) от страна на редица феминистки. Други причини са упреците, че да се говори за "женското като такава", значи да се универсализират жените, че "женско" и "мъжко" са признаци било на биологизъм, било на есенциализъм, че тези категории консолидират йерархичната двуполова матрица със съответните ролеви стереотипи и оттук – мъжката доминация, която се опитват да преодолеят.

Защо припомням всичко това? Защото, според мен, изборът на доц. Батулева да се спре предимно върху прочитите на женското в диференциалисткия феминизъм съвсем не е случаен. Прескачането на интерпретациите, предложени от т.нар. "първа вълна" на феминизма (понятие, което лично аз считам за условно), е напълно обосновано, доколкото диференциалистките феминистки оказват съпротивление на определени интерпретативни насоки както на "първата", така и на "третата" вълна на феминизма, респ. на "постфеминизма", като се опитват да предложат алтернативни визии и

интерпретации на това, което считат за "негативни образи на женското" и/или заличаване на женското в крайните деконструктивистки джандърни и куйър теории. Според мен, основната заслуга на книгата на Татяна Батулева е, че анализите ѝ разкриват различните пътища на диференциалистките феминистки теории за ревалоризиране на женското, без да се изпада нито в биологизъм, нито в есенциализъм, нито в гиноцентризм. Това си личи твърде ясно от реконструирането на предложените от нея анализи на прочитите на женското у Люс Иригаре, у представителите на етиката на грижата, у Агасински, у Брайдоти, както и у някои български авторки. Ще дам два примера, които онагледяват приноса на монографията в това отношение.

Първият касае прочита на женското у Люс Иригаре – една от най-видните фигури на съвременния феминизъм, не само на френския. Батулева определя подхода на Иригаре като "деконструктивистко-конструктивистки, като целта ѝ е не създаване на теория или концепт за жената, а запазване мястото на женското в разликата между половете, която досега винаги е функционирала в авторепрезентативните системи на мъжкия субект" (стр. 19). С други думи, "авторепрезентативните системи на мъжкия субект" трябва да бъдат деконструирани, за да се реконструира наново разликата между половете чрез реинтерпретацията на жената като специфична субективност. Това става, според Батулева, чрез няколко стратегии: вписване на женската несводима опитност в символния порядък чрез създаване на собствен език, възстановяване на заличените от "неутралния" субект женски генеалогии, създаване на общо женско-женско пространство, откриване на перспективата за двусубектната култура върху основата на схващането за релационна идентичност, очертаването на един "женски път" към духовността и божественото.

Вторият пример, свързан с феминистката теория на Рози Брайдоти, е особено интересен, защото тематизира парадокса на понятието за "жена", което от една страна стои в основата на феминистките теории, а от друга бива критикувано от някои от тях. С това, според мен, Брайдоти поставя наново проблема, с който започва Бовоар във *Втория пол*, но предлага едно оригинално схващане, отиващо колкото отвъд екзистенциалисткото схващане за мъжкия и женския субект като екс-систенция и трансценденция, така и отвъд перформативно-дискурсивното произвеждане на субекта у Джудит Бътлър. Според Батулева, феминисткият проект на Брайдоти защитава перспективата на диференциализма, защото иска да запази женската опитност, но същевременно и перспективата на една алтернативна форма на перформатизъм, която се

основава на различието като естествена (природна) даденост. Същевременно, различието не бива есенциализирано, доколкото се схваща в множествено число – като различия, намиращи се на няколко интерпретативни нива. Първото ниво се отнася до различието между мъжете и жените, второто – до различията между жените, чрез които се разкриват многообразните форми на женския субект, а третото – до индивидуалното многообразие на женската субективност у всяка жена, където съзнателното имплицира винаги и нещо несъзнавано. Запазвайки женското и същевременно подвижността, т.е. номадичността на субекта, Брайдоти предлага един прочит, намиращ се между два полюса – този на Иригаре и този на Бътлър. Затова и определението на Батулева на феминисткия проект на Брайдоти като *"умерен диференциализъм или съдържаща перформативност"* е напълно убедително.

Съществен оригинален принос съставлява последната глава на книгата, в която биват представени българските теоретични разработки върху женското (Красимира Даскалова, Корнелия Славова, Милена Кирова и др.) и, преди всичко, основни произведения и примери на "женско писане" в българската литература (Албена Стамболова, Теодора Димова, Силвия Чолева и мн. др.). Такава широка реконструкция, тематизираща в български контекст огромното богатство от образи и визии за жената както в теоретичен, така и в литературен план, по мое мнение досега не е правена.

Не ми е възможно да навлизам в детайл в предоставените за конкурса 11 статии и студии, затова ще обобщя по-важните приносни моменти, като предварително посоча, че представеният материал очертава пет научни области, в които доц. Батулева се е вписала професионално – съвременната френска философия, българската философска култура, феминистките теории, постмодернизма и интеркултурните изследвания.

Статиите за феминизма, които не дублират с нищо текста от последната й монография, са посветени на "горещи" теми като българската жена и паралелната държава, женските политически езици на прехода, възрастта в женски род и др. Ценното в тях е, по мое мнение, ясно изразения собствен критичен анализ на ситуацията на българските жени в съвременните социално-политически условия. Там тя остро критикува напр. пазарните механизми, които превръщат в стока дори децата, телата и органите. "Фигурата на майката се инструментализира, а, подложено на серия от удари, майчинството се комерсиализира", подчертава Батулева. Наред с това тя разобличава псевдо-феминизма и редица неправителствени институции, които са само фасада на структури, принадлежащи към паралелната държава и имат за цел подмяна на

националното ни законодателство: "Правят се опити за дискредитиране на еманципацията като наложена от тоталитарния режим отживелица. За сметка на това цяла плеяда от различни фондации и НПО си присвояват ролята на пионери в борбата за женски права. Те често привнасят чужда проблематика, оставайки встрани от конкретния национален контекст. При това понякога е трудно да се различат автентичните организации-защитници на правата на жените от тези, които реално са структури на същата тази паралелна държава и нейните родени на местна почва или внесени отвън 'филиали'. (...) В такива случаи феминистката реторика не е опозиция на всепроникващите механизми на пазарната икономика и непрестанно повтаряната мантра за нейните предимства; тя просто обслужва тези механизми." ("Българската жена и паралелната държава", 174-175)

Особено внимание заслужават публикациите на доц. Батулева върху френската философия и българската ѝ рецепция. Емблематичен пример в това отношение е встъпителната студия "Френската философия в България", публикувана в споменатата антология *Френската философия в българската философска култура* (2014), която е едно мащабно изследване и един значително разширен (над 50 стр.) осъвременен вариант на статията ѝ "French Philosophy and Bulgarian Philosophical Culture", публикувана в престижното списание *Studies in East European Thought* (53/2001). В студията си авторката очертава няколко етапа в рецепцията на френските философи и идейни школи в България: 1) френската философия през българското Възраждане, 2) френският позитивизъм и българската философска мисъл в края на 19 и началото на 20 век, 3) бергсонизмът и българската философска култура, 4) френската класика в годините на тоталитаризма, и 5) съвременният контекст на Френската философия в България. Авторката не само успява да представи обстойно основните направления и произведения, рецепиращи, популяризиращи и/или (ре)интерпретиращи френската философия, но и предлага собствени изводи и анализи на постигнатото през различните периоди. Така напр. тя отбелязва, че рецепцията на френската философия у нас до 1990 г. свидетелства за опитите на българската философска култура за преодоляване на изолацията, в която се намира. През този период френските философи у нас са едва на трето място в сравнение с присъствието на руските и немските философи – ситуация, която впоследствие се променя. Така, ако до 1990 г. в българската култура се изследват най-вече свързаните с модерността френски философи, то по-късно преобладават изследванията върху френския екзистенциализъм, постмодернизма и херменевтичната

феноменология. Нещо повече, според Батулева характерна особеност на българската рецепция на френските мислители е, че тя се изгражда в съзвучие с българската 'другост'. "В интерпретациите си българските философи използват идеите за по-добро осмисляне спецификата на родната идентичност и сложните ѝ превъплъщения в условията на прехода." (стр. 207).

Накрая ще завърша със съществения принос на доц. Батулева за разбирането на българската философия и идентичност в контекста на интеркултурните изследвания. В статията си "Философска рецепция и интеркултурен диалог" тя доразвива по оригинален начин придобилото у нас гражданственост понятие "философска култура" като го свързва с понятието "философия плюс" на Жерар Бенсуан и издига тезата, че философската култура може да се окаже пресечна точка между философска рецепция и интеркултурен диалог, а оттук и път за преодоляване на опозицията национална/световна философия. Тази теза е обоснована, доколкото, както показва доц. Батулева, понятието "философска култура" е по-широко от философията, разбрана като строго академичен дискурс. Затова в него могат да бъдат включени не само оригиналните мислители, но и популяризаторите на философските идеи, които понякога се оказват особено ценни при формирането на един или друг аспект на националната идентичност. Нещо повече, чрез него може да се проследи влиянието на философията в извънфилософското пространство, както и формирането на дискурси различни или дори опониращи на доминиращи философски интерпретации.

4. Критични забележки

Нямам критични бележки към представените за конкурса научни трудове на доц. Батулева, не защото оценките ни навсякъде съвпадат, а защото е съвсем нормално, че имаме и различия. Например, от гледище на феминистката философия моите предпочитания са на страната на Бовоар, а не на Иригаре, а отношението ми към позициите на Агасински е доста по-критично, на места дори изцяло негативно. Но това са дискуссионни въпроси, които с нищо не засягат доказаните приноси и значението на публикациите, представени от кандидата в конкурса за професор.

5. Конфликт на интереси

Нямам съвместни публикации с доц. Батулева, нито конфликт на интереси.

6. Заключение

Казаното дотук ми дава основания да дам *много висока оценка* на научната дейност на доц. дфн Татяна Батулева. Смятам, че тя заслужава напълно длъжността, за която се кандидатира. Като член на научното жури аз ще гласувам **решително "ЗА"** и ще предложа и на уважаемите членове на научното жури да гласуват да бъде избрана на академичната длъжност "Професор" по професионално направление 2.3. Философия (Съвременни философски учения) за нуждите на секция "История на философските и научните идеи" на Института по философия и социология на БАН.

Проф. дфн Иванка Райнова

София, 21.02.2020 г.